

P.J. van Koppen (1996) Kroniek: Rechtspsychologie
tussen theorie en praktijk. *Tijdschrift voor Criminologie*,
38, 410-416

Rechtspsychologie tussen theorie en praktijk

Peter J. van Koppen

Het recht is een sociaal systeem dat tracht het gedrag van individuen te regelen (Blackman, Müller & Chapman, 1984). Sociale systemen laten psychologen in het algemeen over aan sociologen en politicologen, maar wij bemoeien ons graag met het gedrag van individuen en het regelen daarvan. In die opvatting zijn er voor de rechtspsychologie twee taken: de studie van het recht als een gedragstechnologie (Crombag, 1982; Crombag, 1994) en de studie van gedrag dat onder invloed van het recht staat of zou moeten staan (Van Koppen & Hessing, 1988).

De rechtspsychologie stamt uit het begin van deze eeuw, maar was in de jaren zeventig, in de woorden van June Tapp, nog bezig met de overture (Tapp, 1976). Sindsdien is het *boom*ing business: er zijn op dit gebied inmiddels zeven tijdschriften (De Amerikaanse tijdschriften *Law and Human Behavior*, *Behavioral Sciences and the Law*, en *Psychology, Public Policy and Law*. De Engelse tijdschriften *Criminal Behaviour and Mental Health*, *Expert Evidence*, en *Legal and Criminal Psychology*, en, onder een gemengd Nederlands-Engels-Amerikaanse redactie *Psychology, Crime, and Law*) en twee bloeiende verenigingen, de *American Law-Psychology Society* en de *European Association of Law and Psychology*. Iedere twee jaar wordt in de Verenigde Staten een conferentie gehouden; in Europa is vrijwel elk jaar een conferentie geweest sinds de First European Conference on Law and Psychology in 1988 in Maastricht. Inderdaad: Holland spreekt een woordje mee in dit vak.

Niettemin is er in de rechtspsychologie nog lang geen sprake van een gemeenschappelijk paradigma. Het onderzoeksveld overziend lijkt het, buiten een enkel onderdeel zoals het herkennen door getuigen, nog steeds op een bundel *capita selecta*. In onderstaande bespreek ik de recente ontwikkelingen in een selectie van die capita. Ik heb het dan over de afgelopen jaren in plaats van een enkel jaar, omdat het hier om een eerste kroniek gaat.

Gedrag van criminelen

De laatste jaren staan psychobiologische verklaringen van crimineel – of beter: deviant – gedrag in toenemende mate in de belangstelling. Een belangrijke mijlpaal is het werk van Terrie Moffitt. Deviant gedrag vertoont twee ogenschijnlijk tegengestelde kenmerken: aan de ene kant is de mate van deviantie bijzonder consistent gedurende het gehele leven, aan de andere kant is er tijdens de puberteit en de adolescentie een geweldige toename in crimineel gedrag (Moffitt, 1993). De combinatie van deze twee – met een kunstmatige ondergrens van 12 jaar door de politieregistratie – heeft de bekende leeftijdscurve van politie-contacten tot gevolg. Moffitt postuleert dat die twee tegengestelde kenmerken verwijzen naar twee categorieën van deviante individuen: een relatief kleine groep die gedurende het hele leven divers deviant gedrag vertoont, de *life-course-persistent* criminelen, en een grote groep die alleen gedurende de adolescentie deviant is, de *adolescent-limited* devianten. Het deviante gedrag vergt voor elke groep een eigen verklaring. Bij de laatste, grote, groep gaat het om *social mimicry* en vormt de deviantie onderdeel van de verkenning in de wereld van de volwassenen. De oorzaak van het gedrag van de kleine, persistent deviante groep zou gezocht moeten worden in neuropsychologische problemen in de vroege jeugd die in interactie met een criminogene omgeving culminereren in een pathologisch deviante persoonlijkheid. Vroege neurologische problemen starten een sneeuwbal die op gang gehouden wordt door het beperkte repertoire aan gedragsalternatieven dat dergelijke deviante personen ter beschikking staat. Daardoor raken zij gevangen in een gelimiteerde levensstijl die het deviante gedrag voortdurend bevordert.

De problemen in de vroege jeugd die de generator vormen van persistent deviant gedrag zijn grotendeels nog niet in kaart gebracht. Er zijn enige aanwijzingen, vooral op basis van tweeling-studies, dat er een genetische component is (Eysenck, 1996; Raine, 1993, Hoofdstuk 3). Daarnaast lijken de gezond-

heid van de moeder tijdens de zwangerschap en haar gezondheidsgedrag, zoals alcoholgebruik, maar ook gehoortecomplicaties en voeding van invloed te zijn op neuropsychologische problemen van kinderen (Moffitt, 1993; Raine, 1993).

Gedrag van slachtoffers

Ook in de rechtspsychologie is in toenemende mate aandacht voor de positie van slachtoffers. In augustus 1997 wordt in Amsterdam zelfs het *9th International Symposium on Victimology* gehouden. Omdat een ieder zich dan uitgebreid kan informeren, beperk ik mij hier tot een onderwerp dat de laatste jaren veel aandacht heeft gekregen, ritueel seksueel misbruik.

Bijzonder veel aandacht trok de strafzaak te Epe, waarin twee zusters ernstige beschuldigingen uitten (Janssens, 1995). Zeer kort gezegd betroffen de beschuldigingen van de inmiddels volwassen dochters langdurig seksueel misbruik door hun ouders en vele anderen, waarbij het misbruik bizarre, rituele vormen aannam, tot aan baby-moorden toe. De slachtoffers claimen in deze en soortgelijke zaken dat zij, mede door de gruwelijkheid van het rituele seksuele misbruik, de herinnering langdurig hebben verdrongen. Zij zijn het zich pas weer gaan herinneren tijdens therapie.

Over het bestaan van verdrongen herinneringen is het laatste decennium een grote controverse ontstaan. Aan de ene kant zijn er klinici die vooral op basis van ervaringen met patiënten en cliënten verhalen vertellen over tijdens therapie teruggevonden en dus langdurig verdrongen herinneringen (zie b.v. Bottoms, Shaver & Goodman, 1996). Aan de andere kant wordt gesteld dat verdringen van herinneringen niet mogelijk is (zie b.v. Loftus & Ketcham, 1994; Loftus, 1993; Ofshe & Watters, 1994).

Recent verscheen van de hand van Crombag en Merckelbach een uitgebreide studie van deze controverse (Crombag & Merckelbach, 1996). Zij bespreken de vijf onderzoeken die erop zouden wijzen dat langdurig verdringing van traumata mogelijk is. Vier van die studies maken gebruik van een retrospectieve methode die, vrijwel per definitie, niet geschikt is voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag. In de vijfde studie speelt een groot aantal andere problemen, zodat voorlopig de conclusie moet zijn dat de empirische

basis voor het bestaan van verdrongen herinneringen ontbreekt (zie eveneens in die zin Lindsay & Read, 1995).

Naast het ontbreken van een empirische basis voor verdrongen herinneringen staan argumenten die het bestaan van verdrongen herinneringen juist tegenspreken. Verdrongen herinneringen na (langdurig) seksueel misbruik gaan uit van de veronderstelling dat de verdringing veroorzaakt is door het trauma van het seksuele misbruik (Blume, 1990). Verdrongen herinneringen worden echter niet gevonden bij individuen die andersoortige traumata opliepen: Vietnam-veteranen en concentratiekamp-slachtoffers (Lindsay & Read, 1995; Wagenaar & Groeneweg, 1990). Hun probleem is juist veel eerder dat zij lijden aan zogenaamde intrusies: de herinnering die hen niet loslaat. Er is geen reden te bedenken waarom langdurig seksueel misbruik wel tot verdringen van herinneringen zou leiden en bijvoorbeeld een langdurig verblijf in een concentratiekamp niet. Daarnaast is er noch in de Verenigde Staten (Lanning, 1992), noch in Engeland en Wales (LaFontaine, 1994), een geval gevonden waarin de verklaringen van de slachtoffers door andere gegevens wordt bevestigd. De door Staatssecretaris Kosto ingestelde werkgroep kwam voor Nederland tot dezelfde conclusie (Werkgroep Ritueel Misbruik, 1994). Niettemin is het geloof in het bestaan van verdrongen herinneringen wijd verbreid (Crombag & Van Koppen, 1994) en blijven dergelijke zaken met vrij grote regelmaat in de rechtspraktijk opduiken.

Die zaken hebben in grote lijnen de volgende kenmerken gemeen: (1) De aangifte wordt gedaan door volwassen slachtoffers nadat zij gedurende een lange periode in therapie zijn geweest; (2) het betreft seksueel misbruik dat langdurig was en veelal lang geleden plaats heeft gevonden; (3) de verhalen van de slachtoffers vertonen een incrementeel karakter, dat wil zeggen dat in de tijd voorafgaand aan de aangifte en vaak ook daarna het verhaal in ernst en omvang blijft groeien, vaak tot satanische rituelen en gewelddadige abortussen en baby-moorden aan toe; (4) in de therapie worden methoden als hypnose, regressietherapie en geleide herinnering toegepast.

De aanwijzingen worden steeds sterker dat bij het totstandkomen van dit soort verhalen van slachtoffers en bij de groei daarvan de therapeut een belangrijke rol speelt (Crom-

bag & Merckelbach, 1996; Lindsay & Read, 1995). Het soort therapie dat wordt toegepast, heeft twee gevolgen: de patiënt wordt opgezaaid met een gefantaseerd gruwelijk verleden en de verdachten met een nauwelijks te weerleggen aangifte. Maar misschien nog erger: het is niet meer mogelijk een eventuele kern van waarheid in het verhaal van de slachtoffers te achterhalen. Het wordt tijd dat instanties als de Inspectie voor de Geestelijke Volksgezondheid of het Nederland Instituut van Psychologen ingrijpen.

Voorspellen van gedrag van daders

Het werk van de recherche bestaat uit het verzamelen van informatie. Dat lijkt een open deur, maar is niet voor iedereen evident. Zo spreekt de bekende Amerikaanse jurist Wigmore over *autoptic preference* als bewijs (Wigmore, 1937). Dat betreft concrete voorwerpen die ter inspectie aan de rechter worden aangeboden en dan voor zichzelf spreken. Dat berust op een misverstand, want zonder toelichting zegt het moordwapen, een foto of een document niets. Het gaat om het verhaal achter ieder bewijsmiddel en de informatie die dat verhaal levert (Crombag, Van Koppen & Wagenaar, 1994). De recherche, aangekomen op de plaats van het delict (in jargon PD), probeert zich een verhaal van het misdrijf te vormen, met behulp van getuigen en van het aangetroffen fysieke materiaal. Dat verhaal dient twee doelen: vaststellen welk delict is gepleegd en wie het gedaan heeft. Men stelt van oudsher het delict vast door te reconstrueren wat er precies gebeurd is en vindt de dader door de fysieke sporen minutieus te onderzoeken als de identiteit van de dader niet al door getuigen wordt aangedragen. Sinds het begin van de jaren tachtig wordt geprobeerd ook op basis van hetgeen is voorgevallen te achterhalen wie de dader is. Dat is iets nieuws. Weliswaar levert deze methode niet direct de naam en het adres van de dader op, maar als het goed is wel een profiel van de dader: vandaar de term *offender profiling*. Die term is bedacht door de *Behavioral Science Unit* (BSU) van het *Federal Bureau of Investigations* (FBI) in Quantico, Virginia (Kessler, Burgess & Douglas, 1988). De profielen kunnen gedetailleerd zijn en melding maken van bijvoorbeeld de leeftijd van de dader, zijn leefgewoonten en zijn werkkring. De techniek van *offender profil-*

ing is gebaseerd op twee hypothesen: dat daders consistent zijn in de manier waarop zij delicten uitvoeren (dus een herkenbare modus operandi hebben) en dat daders een zekere specialisatie hebben. Tegen de geldigheid van die hypothesen voor elk soort delict en elk soort dader is wel wat in te brengen, maar sinds de dagen van Jack the Ripper wordt echter aangenomen dat consistentie en specialisatie in ieder geval gelden voor de pathologische daders die ernstige seksuele delicten en (serie)moorden plegen. Het onderzoek naar de houdbaarheid van deze hypothesen en offender profiling in het algemeen (Canter, 1994; Jackson, Herbrink & Van Koppen, 1996) staat nog in de kinderschoenen, mede omdat veel profilers, waaronder de BSU van de FBI, zich weinig toegankelijk voor onderzoek opstellen.

Offender profiling heeft een aantal malen op spectaculaire manier in de praktijk zijn nut bewezen (Canter, 1994), maar soms wordt even spectaculair de plank misgeslagen. Het lijkt erop dat het laatste geldt voor het recent in Atlanta gemaakte profiel. Tijdens de Olympische Spelen aldaar ontplofte op 27 juli 1996 een bom in het Olympic Centennial Park. Er waren twee doden en 111 gewonden. De verdenking viel binnen drie dagen op Richard Jewell, een 33-jarige man die tijdelijk als bewaker was ingehuurd. Hij was al eerder in het nieuws als degene die de politievak voor de ontploffing waarschuwde voor de ransel waarin de bom was verstopt. Om die reden werd hij verdacht. Hij paste in het profiel van een zogenaamde 'wannabe', iemand met een nogal mislukt leven die door het plaatsen van de bom en zijn heldenrol als ontdekker op een dramatische manier een gunstige wending aan de toekomst wilde geven (Booth, 1996). Na twee maanden intensief speuren had de FBI echter nog geen enkele aanwijzing gevonden die het profiel bevestigde (Thomas & Booth, 1996).

Gedrag van getuigen

Onderzoek op het gebied van getuigen is bij uitstek het terrein van de rechtspsychologie. Het huidige onderzoek kan globaal in twee categorieën worden ingedeeld: het onderzoek dat gericht is op het verbeteren van getuigenverklaringen en het onderzoek dat gericht is op het waarderen van getuigenverklaringen. De verbetering van de kwaliteit van getuigen-

verklaringen wordt vooral gezocht in de wijze van verhoren, nu men er wel achter is dat het toepassen van methoden als hypnose weinig zin heeft en zelfs contraproductief werkt. Maar de strijd voor betere getuigenverklaringen blijft doorgaan. Er zijn inmiddels twee methoden die daarbij behulpzaam zouden moeten zijn: het *cognitieve interview* (Fisher & Geiselman, 1992) en *geleide herinnering* (Wagstaff & Maguire, 1983). De methoden lijken overigens sterk op elkaar. Het cognitieve interview is ontworpen door Fisher en Geiselman. In de originele vorm bestond de methode uit vier geheugentechnieken die de verbalisatie van de getuige liet toepassen: (1) mentaal de omgeving en de persoonlijke context terugroepen die bestond op het moment van het misdrijf; (2) alles vertellen, zelfs onvolledige informatie, zonder te letten op het belang van de informatie; (3) de gebeurtenissen in verschillende volgorde vertellen; en (4) de gebeurtenissen vanuit verschillende perspectieven vertellen. In later jaren is het cognitieve interview ontwikkeld tot een eclectische methode die ideeën uit uiteenlopende disciplines gebruikt (Fisher & Geiselman, 1992: 5). Een deel bestaat nu uit geheugentechnieken, een ander deel uit gewoon goede politiepraktijk. Dat maakt evaluatie van de methode ook een probleem: komt de verbetering in resultaten van getuigen nu door de betere politieman die dit soort dingen toepast, of door de methode? Toekomstig onderzoek zal dat moeten uitwijzen (Van Koppen, 1994).

Het meeste onderzoek in de rechtspsychologie gaat echter over de waardering van getuigenverklaringen. Sinds jaar en dag wordt op uiteenlopende manieren geprobeerd methoden te ontwikkelen om te achterhalen of het verhaal van de getuige op waarheid berust of niet. Ik bespreek twee voorbeelden: de *Statement Validity Analysis* en de *Regel van Vijftien*.

Sinds het begin van deze eeuw worden in Duitsland criteria gebruikt aan de hand waarvan het waarheidsgehalte van verklaringen van met name kinderen kan worden vastgesteld. De methode berust op de veronderstelling dat fictieve verhalen zowel kwalitatief als kwantitatief verschillen van verhalen die op waarheid berusten (Undeutsch, 1989), waarbij in het midden wordt gelaten of het fictieve verhaal nu gelogen of gefantaseerd is. Dat kan beoordeeld worden met *Statement Validity Analysis* (SVA) (Soppe, 1995a; Sop-

pe, 1995b). Na de ontwikkeling die SVA de afgelopen jaren heeft doorgemaakt, ziet het systeem er in grote lijnen als volgt uit. De psycholoog hoort zelf de betrokken getuige, meestal een kind. Het kind moet zelf het verhaal vertellen, zo weinig mogelijk onderbroken door vragen. Als toch een vraag gesteld wordt, mag die uiteraard niet suggestief zijn. Het verhoor wordt verbatim uitgewerkt. De inhoud van die tekst wordt aan de hand van 19 criteria geanalyseerd, de zogenaamde *Criteria Based Content Analysis* (CBCA). Die criteria zijn bijvoorbeeld het aantal details, de manier waarop over de dader (het gaat meestal om seksueel misbruik zaken) gesproken wordt en de consistentie van het verhaal. Op basis van de CBCA en de rest van de beschikbare gegevens in het dossier komt de psycholoog dan tot een oordeel over het waarheidsgehalte van de verklaring. Het zal de juristen onder de lezers inmiddels opgevallen zijn dat op deze manier de psycholoog het werk van de rechter tracht over te nemen. Dat vinden rechters geen probleem, want SVA wordt ook in Nederland met vrij grote regelmaat gebruikt. Maar daarnaast kan men zich afvragen of SVA wel voldoende valide is voor de rechtspraktijk. De onderzoeksresultaten in deze zijn wisselend (Anson, Golding & Gully, 1993; Steller, 1989; Winkel & Vrij, 1995). SVA lijkt, even afgezien van de juridische problemen, een nog te geringe diagnostische waarde te hebben om zelfstandig als bewijsmiddel te dienen.

De succesnummers van de rechtspsychologie zijn de invloed van post-hoc informatie op het geheugen van getuigen (Ross, Read & Toglia, 1994) en het herkennen door getuigen (Cutler & Penrod, 1995; Sporer, Malpass & Koehnken, 1996). Inmiddels is wel duidelijk wat er allemaal fout kan gaan met getuigen en in welke richting de omstandigheden van de waarneming, de retentie en de reproductie door de getuige de waarde van de verklaring beïnvloeden. Hoe groot het effect is van fouten is slechts ten dele bekend. Een interessante praktische toevoeging op dit gebied is het onderzoek van Wagenaar en Van der Schrier (1996). Zij onderzochten het gecombineerde effect van lichtsterkte en afstand op het herkennen van gezichten. Zelfs als getuigen de dader onder de meest gunstige omstandigheden waarnamen, herkenden zij hem nog niet 100 procent accuraat. Maar onder welke omstandigheden gaan getuigen

nu zoveel fouten maken dat de rechter een herkenning niet meer moet vertrouwen? Of, in psychologische termen, wanneer wordt de diagnostische waarde te gering om zinnig als bewijsmiddel te kunnen dienen? Berekend kan worden dat een bewijsmiddel een diagnostische waarde van 15 moet hebben om in voldoende mate fouten van de rechter uit te sluiten (zie voor de afleiding van dat getal Wagenaar, Van Koppen & Crombag, 1993). Het experiment van Wagenaar en Van der Schier demonstreert dat als de waarneming wordt gedaan op meer dan 15 meter afstand of bij een lichtsterke van minder dan 15 lux, de diagnostische waarde onder de 15 komt, door de auteurs de *Regel van Vijftien* genoemd. Die regel kan een zinvol hulpmiddel zijn voor de rechter om een herkenning door een getuige te waarderen.

Bestuit

Ik heb in deze kroniek veel rechtspsychologisch onderzoek overgeslagen. Daaronder valt bijvoorbeeld het uitgebreide onderzoek op het gebied van de Amerikaanse jury (Heuer & Penrod, 1995; Vidma, 1995). Dat onderzoek is, ook voor een systeem dat geen jury kent, vaak bijzonder interessant. Ik liet bijvoorbeeld ook buiten beschouwing het onderzoek op het gebied van rechtvaardigheid (Wemmers, 1996) of recent onderzoek op het gebied van de leugendetector (Honts & Quick, 1995) en de geursorteerproef (Schoon, 1996). Degene die meer in detail willen weten wat de rechtspsychologie doet, wordt verwezen naar de beschikbare handboeken (Bull & Carson, 1995; Cutler & Penrod, 1995; Lösel, Bender & Bliessener, 1992; Redondo, Garirido, Perez & Barberet, in druk; Ross, Read & Toglia, 1994; Sporer, Malpass & Koehnken, 1996; Van Koppen & Crombag, 1991). Ik heb geprobeerd te laten zien dat de bijdrage van de rechtspsychologie aan de studie van criminaliteit en rechtshandhaving zeer divers is, inzicht kan geven in de onderliggende processen en ook nog kan bijdragen aan de rechtspraktijk. De tijden zijn in ieder geval voorbij dat het Engelse Court of Appeal de verklaring van een psycholoog nooit toeliet als bewijs omdat dat altijd ging over 'common knowledge and experience' die de jury ook wel kon begrijpen zonder deskundige uitleg (Colman & MacKay, 1995).

Literatuur

- Ainsworth, P.B., *Psychology and policing in a changing world*. Chichester: Wiley, 1995.
- Anson, D.A., S.L. Golding & K.J. Gully, 'Child sexual abuse allegations: Reliability of Criteria-Based Content Analysis', *Law and Human Behavior*, 17, 1993: 331-341.
- Blackman, D.E., D.J. Müller & A.J. Chapman, 'Perspectives in psychology and law', in: D.J. Müller, D.E. Blackman & A.J. Chapman (eds.), *Psychology and law*. New York: Wiley, 1984: 3-15.
- Blume, E.S., *Secret survivors: Uncovering incest and its aftereffects in women*. New York: Ballantine, 1990.
- Booth, W., 'Lawyers say suspect passed polygraph on Atlanta bomb', *Washington Post*, August 21, 1996: A14.
- Bottoms, B.L., P.R. Shaver & G.S. Goodman, 'An analysis of ritualistic and religion-related child abuse allegations', *Law and Human Behavior*, 20, 1996: 1-34.
- Bull, R. & D. Carson (eds.), *Handbook of psychology in legal contexts*. Chichester: Wiley, 1995.
- Canter, D., *Criminal shadows*. London: Harper & Collins, 1994.
- Colman, A.M. & R.D. MacKay, 'Psychological evidence in court: Legal developments in England and the United States', *Psychology, Crime, and Law*, 1, 1995: 261-268.
- Crombag, H.F.M., 'Wat is Rechtspsychologie?', *Ars Aequi*, 32, 1982: 237-240.
- Crombag, H.F.M., 'Law as a branch of applied psychology', *Psychology, Crime, and Law*, 1, 1994: 1-9.
- Crombag, H.F.M. & P.J. van Koppen, 'Verdringen als sociaal verschijnsel', *De Psycholoog*, 29, 1994: 409-415.
- Crombag, H.F.M., P.J. van Koppen & W.A. Wagenaar, *Dubieuze zaken: De psychologie van strafrechtelijk bewijs*. 2e herziene druk. Amsterdam: Contact, 1994.
- Crombag, H.F.M. & H.L.G.J. Merckelbach, *Hervonden herinneringen en andere mix-verstanden*. Amsterdam: Contact, 1996.
- Cutler, B.L. & S.D. Penrod, *Mistaken identification: The eyewitness, psychology, and the law*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Eysenck, H.J., 'Personality and crime:

- Where do we stand', *Psychology, Crime, and Law*, 2, 1996: 143-152.
- Fisher, R.P. & R.E. Geiselman. *Memory-enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Springfield, IL: Thomas, 1992.
- Hans, V.P. & N.J. Vidmar. *Judging the jury*. New York: Plenum, 1986.
- Heuer, L. & S.D. Penrod. 'Jury decision-making in complex trials', in: R. Bull & D. Carson (eds.), *Handbook of psychology in legal contexts*. Chichester: Wiley, 1995: 527-5.
- Honts, C.R. & B.D. Quick. 'The polygraph in 1995: Progress in science and law', *North Dakota Law Review*, 71, 1995: 987-1020.
- Jackson, J.L., J.C.M. Herbrink & P.J. van Koppen. 'An empirical approach to offender profiling', in: S. Redondo, V. Garirido, J. Pérez & R. Barberet (eds.), *Advances in psychology and law: International contributions*. Berlin: De Gruyter, 1996 (in press).
- Janssens, C.A.P., 'Op zoek naar Yolanda: Het verhaal van een rechtszaak', *Nemesis*, 1995: 52-60.
- Koenraadt, F. & S.J. Steenstra (red.), *Forensische psychologie: Rapportage en behandeling in het strafprocesrecht*. Arnhem: Gouda Quint, 1994.
- Koppen, P.J. van. 'Cognitive interviews (review of R.P. Fisher & R.E. Geiselman (1992) *Memory-Enhancing Techniques for Investigative Interviewing: The Cognitive Interview*, Springfield, IL: Thomas)', *Expert Evidence*, 3, 1994: 45-46.
- Koppen, P.J. van & H.F.M. Crombag (red.), *De menselijke factor: Psychologie voor juristen*. Arnhem: Gouda Quint, 1991.
- Koppen, P.J. van & D.J. Hessing. 'Legal psychology or law and psychology', in: P.J. van Koppen, D.J. Hessing & G. van den Heuvel (red.), *Lawyers on psychology and psychologists on law*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger, 1988: 1-8.
- LaFontaine, J.S., *The extent and nature of organized and ritual abuse*. London: HMSO, 1994.
- Lanning, K.V., 'A law-enforcement perspective on allegations of ritual abuse', in: D.K. Sakheim & S.E. Devine (eds.), *Out of the darkness: Exploring satanism and ritual abuse*. New York: Lexington, 1992.
- Lindsay, D.S. & J.D. Read. "Memory work": and recovered memories of childhood sexual abuse: Scientific evidence and public, professional, and personal issues', *Psychology, Public Policy, and Law*, 1, 1995: 846-908.
- Loftus, E. & K. Ketcham. *The myth of repressed memory: False memories and allegations of sexual abuse*. New York: St. Martin, 1994.
- Loftus, E.F., 'The reality of repressed memories', *American Psychologist*, 48, 1993: 518-537.
- Lösel, F., D. Bender & T. Bliesener (eds.), *Psychology and law: International perspectives*. Berlin: De Gruyter, 1992.
- Moffitt, T.E., 'Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy', *Psychological Bulletin*, 100, 1993: 674-701.
- Raine, A., *The psychopathology of crime: Criminal behavior as a clinical disorder*. San Diego: Academic, 1993.
- Redondo, S., V. Garirido, J. Pérez & R. Barberet (eds.), *Advances in psychology and law: International contributions*. Berlin: De Gruyter (in press).
- Ressler, R.K., A.W. Burgess & J.E. Douglas. *Sexual homicide: Patterns and motives*. Lexington, MA: Lexington, 1988.
- Ross, D.F., J.D. Read & M.P. Toglia (eds.), *Adult eyewitness testimony: Current trends and developments*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Schoon, G.A.A., 'Spurhonden: Biologische detectie', *Alodis*, 5, 1996: 42-44.
- Soppe, H., 'Getuigenissen van kinderen in zedenzaken I: De herinnering van kinderen en hoe hen te horen', *De Psycholoog*, 1995a: 213-218.
- Soppe, H., 'Getuigenissen van kinderen in zedenzaken II: Bepaling van de geloofwaardigheid', *De Psycholoog*, 1995b: 261-265.
- Sporer, S.L., R.S. Malpass & G. Koehnken (eds.), *Psychological issues in eyewitness identification*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 1996.
- Steller, M., 'Recent developments in statement analysis', in: J.C. Yuille (ed.) *Credibility assessment*. Dordrecht: Kluwer Academic, 1989: 135-154.
- Tapp, J.L., 'Psychology and the law: An overture', *Annual Review of Psychology*, 7, 1976: 359-404.
- Thomas, P. & W. Booth. 'Bomb suspect fingers in legal limbo: 2 months after fatal Olympics blast, investigators have no so-

- lid clues', *Washington Post*, September 21, 1996; A30.
- Undeutsch, U., 'The development of statement reality analysis', in: J.C. Yuille (ed.) *Credibility assessment*, Dordrecht: Kluwer Academic, 1989: 101-119.
- Vidmar, N., *Medical malpractice and the American jury: Confronting the myths about jury incompetence, deep pockets, and outrageous damage awards*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1995.
- Wagenaar, W.A., & J. Groeneweg, 'The memory of concentration camp survivors', *Applied Cognitive Psychology*, 4, 1990: 77-87.
- Wagenaar, W.A., & J.H. van der Schrier, 'Face recognition as a function of distance and illumination: A practical tool for use in the courtroom', *Psychology, Crime, and Law*, 2, 1996: 321-332.
- Wagenaar, W.A., P.J. van Koppen & H.F.M. Crombag, *Anchored narratives: The psychology of criminal evidence*, London: Harvester Wheatsheaf, 1993.
- Wagstaff, G.F., & C. Maguire, 'An experimental study of hypnosis, guided memory and witness memory', *Journal of the Forensic Science Society*, 23, 1983: 73-78.
- Wenniers, J.-A.M., *Victims in the criminal justice system: A study into the treatment of victims and its effects on their attitudes and behaviour*, Den Haag: Ministry of Justice, WODC, 1996.
- Werkgroep Ritueel Misbruik, 'Rapport Werkgroep Ritueel Misbruik', Den Haag: Ministerie van Justitie (Voorzitter J.A. Hulsenbek), 1994.
- Wigmore, J.H., *The science of judicial proof as given by logic, psychology, and general experience*, Boston: Little Brown, 1937.
- Winkel, F.W., & A. Vrij, 'Verklaringen van kinderen in interviews: Een experimenteel onderzoek naar de diagnostische waarde van Criteria Based Content Analysis (CBCA)', *Tijdschrift voor Ontwikkelingspsychologie*, 22, 1995: 61-74.
- Yuille, J.C. (ed.) *Credibility assessment*, Edited by J.C. Yuille, Dordrecht: Kluwer Academic, 1989.